

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

МОНГОЛ
УЛСЫН
ИХ
СУРГУУЛЬ

БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛ

Энэхүү дугаарыг Боловсрол, сэтгэл судлалын
төвлөмж эрхлэн гаргав.

ISSN-1818-8478

2017 Дугаар 17 (469)

Монгол Улсын Их Сургууль,
Шинжлэх Ухааны Сургууль
Нийгмийн Ухааны Салбар

Боловсрол, сэтгэл судлалын тэнхим
Эрдэм шинжилгээний бичиг

БОЛОВСРОЛ СУДЛАЛ

Дугаар 469 (17)

Улаанбаатар

2017.

РЕДАКЦИЙН ЗӨВЛӨЛ:

Эрхлэгч:

Г.Сарантуяа, доктор (Ph.D.), проф.

Нарийн бичгийн дарга:

М.Дэлгэржав, доктор (Ph.D.), дэд проф.

Гишүүд:

Б.Батсайхан, доктор (Ph.D.), проф.

Ж.Даваа, доктор (Ph.D.), проф.

М.Нарантуяа, доктор (Ph.D.), дэд проф.

Ч.Санжмятав, доктор (Ph.D.), проф.

Л.Уранцэцэг, доктор (Ph.D.), проф.

Г.Эрдэнэбаяр, доктор (Ph.D.), проф.

Ш.Эрдэнэчимэг, доктор (Ph.D.), дэд проф.

Техник редактор:

Б.Болдсүрэн (М.А.)

Цаасны хэмжээ: А4

Хэвлэсэн тоо: 200 ш

Хэвлэлийн хуудас: 33 х.х.

ISSN: 1818-8478

Энэхүү сэтгүүлийн эхийг "МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр"-т бэлтгэж хэвлэв.

Хаяг: МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар, Боловсрол, сэтгэл судлалын тэнхим.

Хичээлийн 2-р байр, 450 тоот.

Утас: 77307730 - 2315, 77307730 - 2313,

ГАРЧИГ

СЭТГЭЛ СУДАЛГАА	8
АЗ ЖАРГАЛ БА ҮНЭТ ЗҮЙЛСҮЙН БАРИМЖААГ СУДАЛСАН НЬ	8
Т.Мэлэгмунтай, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
М.Дэлгэржав, доктор, дэд проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
АЙДАСТ НЭЛЭӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН СУДАЛГАА	13
Н.Должин, докторант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
БАГА БҮЛГИЙН СЭТГЭЛ ЗҮЙН УУР АМЬСГАЛ БА БИЕ ХҮНИЙ ЗАН ТӨЛВИЙН ХАМААРЛЫГ СУДАЛСАН НЬ	17
Б.Мөнх-Өлзий, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
М.Дэлгэржав, Ph.D., дэд проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
БИЕ ХҮНД АРКИНЫ ХАМААРЛААС ҮҮСЭХ СЭТГЭЛ ЗҮЙН ЗАРИМ ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ	20
Г.Анхтүвш, Магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
Ш.Эрдэнэчимэг, доктор, дэд проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
БИЕ ХҮНИЙ АЗ ЖАРГАЛЫН СУДАЛГАА (ГОВИЙН АЙМГУУДЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР)	24
М.Тэгшбуян, докторант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
Н.Должин, докторант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
ГАР УТАСНЫ ХАМААРЛЫН ТАЛААРХ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА (МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ БОЛОН ӨВӨР МОНГОЛЫН ИХ СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУДЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР)	28
М.Мунушрелиг, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
Б.Хишигням, доктор (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
ГЭР БҮЛИЙН ХАРИЛЦААНД ОЛОН НИЙТИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨ	34
Ц.Ганзориг, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
Г.Сарантуяа, Др., Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)	
МОНГОЛ, ОРОС, ГЕРМАН ӨСВӨР НАСНЫ ХҮҮХДИЙН ЁС СУРТАХУУНЫ СУУРЬ ҮНДСИЙН ТАЛААРХ СУДАЛГАА	37
Ч.Санжмятав, Монгол улсын Засгийн газрын Хэрэг зэхлэх газар, Удирдлагын академийн сэтгэл судлал, судалгааны арга зүйн тэнхимийн эрхлэгч, сэтгэл судлалын ухааны доктор (Ph.d), профессор	
О.А. Сыроев, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукшины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургууль, Сэтгэл судлалын ухааны доктор (Ph.d), дэд профессор	
А.М. Беспалов, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукшины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургуулийн сургалтын асуудал эрхэлсэн дэд захирал, Философийн ухааны доктор (Ph.d)	
М.М. Прудникова, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукшины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургууль, Социологич	

М.С. Власов, Орос улс. Бийск хот. В.М.Шукины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургуулийн шинжлэх ухаан-судалгааны салбарын дарга, хэл шинжлэлийн ухааны доктор (Ph.d), дэд профессор

Б. Оюунаа, Монгол улс. Улаанбаатар хот. Орос хэл-уран зохиолын багш, орчуулагч, Боловсрол судлалын ухааны магистр

ОЮУТНЫ ДАСАН ЗОХИЦОХ СЭТГЭЛ ЗҮЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ 48

Г.Нямсүрэн, Ph.D. (ХААИС, ЭЗБС, НУТ)

О.Энхтуяа, Ph.D. (ХААИС, ЭЗБС, НУТ)

ОЮУТНЫ СУРАХ ҮЙЛ ЯВЦАД ТУЛГАРАХ ЗАРИМ БЭРХШЭЭЛИЙГ СУДАЛСАН НЬ 52

Г.Сарантуяа, Др., Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

ОЮУТНЫ СЭТГЭЛИЙН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ ОЮУН УХААНЫГ СУДАЛСАН НЬ 59

Б.Энхбаяр, (ОТИС-ын сэтгэл судлалын багш)

ӨСВӨР НАСНЫ ХҮҮХДИЙН СТРЕССТ ӨРТӨХ ЗАРИМ ШАЛТГААН 62

А.Баярхүү, Докторант (Сэрүүлэг их сургууль)

ӨСВӨР НАСНЫ ХҮҮХЭД БА ЭЦЭГ, ЭХИЙН ХАРИЛЦАА, ХАНДЛАГА 66

А.Оюунтунгалаг, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

М.Нарантуяа, Ph.D, дэд проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

РАВЕНЫ ПРОГРЕССИВ МАТРИЦИЙН СУДАЛГАА (ГОВИЙН АЙМГИЙН ЖИШЭЭН ДЭЭР) . 71

Б.Хишигням, Др. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

СЭТГЭЛ ЗҮЙН ЗӨВЛӨГӨӨНД ТАНИН МЭДЭХҮЙН ЗАН ҮЙЛИЙН ЗАГВАРЫГ ХЭРЭГЛЭСЭН ТУРШИЛТ СУДАЛГАА 76

Г.Сарантуяа, Др., Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

Ц.Нямцэцэг, Магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

ТЭМЦЭЭНИЙ ӨМНӨХ СЭТГЭЛ ЗҮЙН БЭЛТГЭЛ, ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨХ ЗАРИМ ХҮЧИН

ЗҮЙЛ 79

Г.Сарантуяа, Др., Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

Ц.Шүрэнцэцэг, Магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

УЛС ТӨРИЙН СОНГУУЛЬ БА ИРГЭДИЙН ОРОЛЦООГ СУДАЛСАН НЬ (ДОРНОГОВЬ, ӨМНӨГОВЬ, ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН ЖИШЭЭН ДЭЭР) 83

С.Нандинцэцэг, МА (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

Б.Хишигням, Др. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

ХУГАЦААТ ЦЭРГИЙН АЛБАН ХААГЧДЫН ДАСАН ЗОХИЦОХ АСУУДАЛ 86

Б.Нямжав, магистрант (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

Бу.Туяа, Ph.D., Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

ХЯТАД БОЛОН МОНГОЛ ОЮУТАН ЗАЛУУЧУУДЫН АЗ ЖАРГАЛЫН МЭДРЭМЖИЙГ ХАРЬЦУУЛСАН НЬ (ӨВӨР МОНГОЛЫН БАГШИЙН ИХ СУРГУУЛЬ, МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОВСРОЛЫН ИХ СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУДЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР) 90

Ч.Нямсүрэн, Магистрант (БНХАУ, Өвөрмонголын багшийн их сургууль)

М.Дэлгэржав, Др., Дэд Проф. (МУИС, ШУС, НУС, БССТ)

**МОНГОЛ, ОРОС, GERMAN ӨСВӨР НАСНЫ ХҮҮХДИЙН ЁС СУРТАХУУНЫ СУУРЬ
ҮНДСИЙН ТАЛААРХ СУДАЛГАА**

Ц.Сэнхжамтсэв, Монгол улсын Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар, Удирдлагын академийн сэтгэл судлал, судалгааны арга зүйн тэнхимийн эрхлэгч, сэтгэл судлалын ухааны доктор (Ph.d), профессор

О.А. Сычев, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургууль, Сэтгэл судлалын ухааны доктор (Ph.d), дэд профессор

А.М. Беспалов, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургуулийн сургалтын асуудал эрхэлсэн дэд захирал, Философийн ухааны доктор (Ph.d)

М.М. Прудникова, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургууль, Социологич

М.С. Власов, Орос улс, Бийск хот, В.М.Шукины нэрэмжит Алтайн Улсын хүмүүнлэгийн ухаан-багшийн их сургуулийн шинжлэх ухаан-судалгааны салбарын дарга, хэл шинжлэлийн ухааны доктор (Ph.d), дэд профессор

Б. Охюнаа, Монгол улс, Улаанбаатар хот, Орос хэл-уран зохиолын багш, орчуулагч, Боловсрол судлалын ухааны магистр

Товч агуулга: Барууны болон дорнын улс орнуудад амьдарч байгаа насанд хүрсэн хүмүүс өөрийн ёс суртахууны суурьтаа таамаглаж болохуйц ялгааг дурдаж чаддаг бол өсвөр үеийнхний хувьд ийм ялгарлын талаарх мэдээ баримт хангалтгүй байна. Энэхүү судалгаандаа Монгол, Орос болон Германд амьдардаг өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурийг юу бүрдүүлж болох талаар таамаглал дэвшүүлэн шалгасан юм. Судалгааны онолын үндэс болгон ёс суртахууны суурийн онолыг авч үзсэн бөгөөд энэ онолын хүрээнд ёс суртахууны тулгын чулууг бүрдүүлдэг хамгийн түгээмэл дараах таван гэмжүүрийг авч үздэг: анхаарал халамж/хор уршиг, шударга байдал/харилцан холбоотой байдал, үнэнч байдал/хамт олонч байдал, хүндэтгэл/засаглал, цэвэрч байдал/нандин чанар. Манай судалгааны түүврийг 12-16 настай 446 монгол, 450 орос, 117 герман өсвөр насны хүүхдүүд бүрдүүлэв. Оношилгоонд MFQ арга зүйн янз бүрийн хэлэн дээрх гурван хувилбарыг авч ажилласан болно. Статистик шинжилгээний үр дүнгээс харахад, MFQ арга зүйн хүчин зүйлийн бүтцийг сэргээн хуулбарлахад гарсан асуудлыг эс тооцвол үзүүлэлтүүдийг шкал бүрээр нь нэгтгэн дүгнэсэн шинжилгээ хийх боломжтой байна. Уламжлалт ёс суртахууны суурь Монголын өсвөр насныханд хамгийн их байгаа нь судалгаагаар илэрч байна. Үүнтэй төстэй ёс суртахууны суурь ОХУ-ын Алтайн Бүгд найрамдах улсад амьдардаг Оросын өсвөр насныханд түгээмэл байхад Германы өсвөр насныханд дээрхээс эрс ялгарах, барууны нийгэмд хэцүүмэл хувийн хандлагатай ёс суртахууны суурь зонхилж байна.

Энэхүү судалгааг ОХУ-ын "Оросын Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухааны Сан"-гийн дэмжлэгтэйгээр явуулсан болно. (Төсөл № 16-23-03005 «Авто- и гетеростереотипы у коренных малочисленных народов Монголии: культура, язык, самоидентификация»)

Түлхүүр үг: ёс суртахууны суурь, ёс суртахууны суурийн асуулга, угсаатны сэтгэл зүйн онцлогууд, өсвөр насны хүүхдүүд

Эдийн засаг, улс төрийн хүрээнд сүүлийн арваад жилд явагдаж буй даяаршлалын үйл явц олон ард түмэн, улс орныг хөндөн тэдний амьдралын уламжлалт хэв маягийг аажмаар өөрчилсөөр байна. Энэ үйл явцын нөлөө болон үүнийг буцааж болохгүй байдал нь ойрын хугацаанд үндэстний олонхи ялгаа арилж, ертөнц нэгэн "даяарчлагдсан суурин"

болон хувирч мэдэх нь гэсэн болгоомж бодлыг төрүүлэх хэдий ч, үнэн хэрэгтээ янз бүрийн улс орнуудын хамтын ажиллагаа нэмэгдэхийн хэрээр тэдний оюун ухааны өвөрмөц онцлог (менталитет) ялгаа улам тодорч байна. Орчин үед оюун ухааны үндэсний болон соёлын онцлогууд арилахгүй төдийгүй харин ч улам их хүч авч, энэ нь

цаашдаа харилцан ойлголцолд саад тотгор учруулан зерчлийн шалтгаан болон хувирч байна. Үүнтэй холбоотойгоор үнэт зүйлс болон ёс суртахууны хэм хэмжээний хүрээнд нуугдаж байж болох иймэрхүү ялгааны эх үндсийг судлах шаардлага хэрэгцээ гарч ирж байна. Хэдийгээр ёс суртахуун, зан суртахууны асуудал эрт үеэс сэтгэгчдийн анхаарлыг татсаар ирсэн ч энэ салбар дахь эмпирик судалгаа харьцангуй саяхнаас, хорьдугаар зууны хоёрдугаар хагасаас дөнгөж эхэлсэн байдаг. Одоог хүртэл энэ салбарт хамгийн нөлөөтэй байж ирсэн чиглэл бол Ж.Пиаже-гийн когнитив хөгжлийн онол дээр суурилсан Л.Кольбергийн ёс суртахууны хөгжлийн үе шатын үзэл баримтлал [12] юм. Кольбергийн судалгаанаас гарсан дүгнэлт нь судлаачаас ёс суртахууны тухай далд төсөөлөлд нийцүүлэн гаргасан логик оюун дүгнэлтийн баримт дээр суурилсан болно. Ёс суртахууны хөгжил энэ тохиолдолд ёс суртахууны зан байдлыг зохицуулдаг танин мэдэхүйн бүтцийн шаталсан бүрдэл болж байгаа бөгөөд эцсийн үр дүнд шударга байдлын хэм хэмжээн дээр суурилсан төгс боловч харьцангуй уян, тогтсон уламжлалд нийцүүлэн гаргасан (постконвенциональ) ёс зүйн зарчим бүрэлдэн төлөвшихөд хүргэдэг. Ийм судалгаанд ашиглагддаг ёс суртахууны оюун дүгнэлтүүд нь хүн ба нийгмийн харилцааны нарийн асуултуудыг хөнддөггүй, ердөө л хувь хүмүүсийн хоорондын харьцааг хөнддөг, ийм учраас ёс суртахууны хүрээний агуулга нь шударга байдал ба хууль эрхийг хүндэтгэх асуудлуудаар хязгаарлагддаг.

Ёс суртахууны ойлголтын энэ уламжлалын үргэлжлэл бол Э.Туриелийн нийгмийн мэдлэгийн суурь үзэл баримтлал бөгөөд ёс суртахууны суурь асуудлын агуулга нь хүрээлэн буй орчны шударга байдал, эрх болон сайн сайхан байдлаар хязгаарлагдсан байна [15]. Хүний нийгэмтэй харьцах харьцааг зохицуулж, шатлан захирагдах ёс болон журмаа (жишээ нь, ахмадаа хүндэтгэх гэх мэт) дээдлэхийг дэмжихэд чиглэсэн нийгмийн хувьд тогтсон хэм хэмжээг ёс суртахууны хүрээнээс гарган тогтсон уламжлалд тулгуурласан (конвенциаль) мэдлэгийн хүрээнд оруулсан байна. Ийнхүү ёс суртахууны болон тогтсон уламжлалд тулгуурласан (конвенциаль) хэм хэмжээг заагласныг үгүйсгэх шалтгаан бий, тухайлбал, ийм зааглал зөвхөн орчин үеийн барууны соёлын төлөөлөгчдөд тодорхой

ойлгомжтой, харин уламжлалт соёлын төлөөлөгчдийн хувьд Э.Туриелийн тогтсон уламжлалд тулгуурласан (конвенциаль) хэм хэмжээнд хамруулсан олон хэм хэмжээг ёс суртахууны хэм хэмжээ гэж тодорхойлох [13].

Ёс суртахуунд хандах рационалист (оюун ухааныг эх сурвалжаа болгох) үзлийн хязгаарлагдмал байдлыг шүүмжлэх К.Гиллиган эмэгтэйчүүдийн зүгээс ёс суртахууны асуудалд хандах хандлагыг тооцож үзсэний үндсэн дээр ёс суртахууны хэмжих өөр нэгэн хэмжүүр (шударга байдлыг хажуугаар) болох бусад хүмүүсийн төлөө анхаарал халамж тавих, хариуцлага хүлээх хэм хэмжээг санал болгосон байна [7]. Олох тооны ярилцлагыг нэгтгэн дүгнэсний үндсэн дээр түүний үзэж байгаагаар, эмэгтэйчүүдийн ёс суртахууны заавал биелүүлэх үүрэг хариуцлага бол "эмэгтэйчүүдийн ёс зүйн зарчмын ялгааг харуулсан бусад хүмүүсийн төлөө анхаарал халамж тавих, тэдний сайн сайхны төлөө хариуцлага хүлээх явдал байна [7]. Энэхүү үзлээр хөглөгдсөн манай судалгаа дараах дүгнэлт хийхэд хүргэж байна хэдийгээр эрэгтэйчүүдийн хувьд эрх ба шударга байдлыг дагаж мөрдөх нь ихээхэн а-холбогдолтой, эмэгтэйчүүдийн хувьд анхаарал халамж, хариуцлага чухал байдаг ч, анхаарал халамж болон шударга байдлыг аль ч хүйсийнхэнд түгээмэл, бие даасан ёс суртахууны хандлага гэж авч үзэх шаардлагатай [10]. К.Гиллиган энэ үзэл баримтлалдаа бусад хүний хэрэгцээ болон мэдрэхүйд суурилсан сэтгэл санаагаа хуваалцах (эмпатик) хандлагыг зан байдлын ёс суртахууныг зохицуулах үндсийн нэг гэж авч үзсэн байдаг учраас дээрх үзэл нь ёс суртахууны үндэс суурийн агуулгын талаарх төсөөллийг өргөжүүлэхэд нөлөөлсөн төдийгүй ёс суртахуун ба сэтгэлийн хөдөлгөөн хоорондын холбоонд ихээхэн анхаарал хандуулахад хүргэж байна.

Энэ эрдэмтний бүтээлд соёлын болон үнэт зүйлсийн хүчин зүйлийн гүйцэтгэх үүргийн ойлголт өсөн нэмэгдэж, үүнтэй зэрэгцэн 20-р зууны сүүл үед шинэ шинэ бодит баримт мэдээ хуримтлагдах болсон нь барууны шинжлэх ухаанд ёс суртахууны талаар бүрэлдсэн төсөөллүүд өргөжин тэлэхэд нөлөөлсөн байдаг. Үүний үр дүнд ёс суртахууны мөн чанарыг ёс суртахууны тухай гүн ухаанаас авсан хийсвэр тодорхойлолтоос бус, харин янз бүрийн соёл дахь зан байдлыг

ёс суртахууны зохицуулалттай холбоотой бодит байдалд хээрийн судалгаа, шинжилгээ хийх замаар авч хэлэлцэх оролдлого хийж байна.

Энд ёс суртахууны болон тогтсон уламжлалд тулгуурласан (конвенциаль) хэм хэмжээг ялган зааглах ойлголтын оронд тухайн соёлыг тээгч ёс суртахууны хүрээнд чухам юуг хамааруулж байгааг ёс суртахууныхаа гол ойлголт, зарчим болгон судлан авч үзэх шаардлагатай байгаа тухай ойлголтыг оруулж байна. Ийм арга барил нь ёс суртахууны суурь агуулгыг өөрөөр тодорхойлоход хүргэж байгаа бөгөөд шударга байдал, анхаарал халамжийн хүрээнээс хальсан боловч ихэнх уламжлалт соёлд чухал байдаг хүн ба нийгэм, түүнчлэн хүн ба бурханы харилцан хамааралтай холбоотой ойлголтыг багтааж байгаа юм.

Орчин үед ихээхэн анхаарал татаад байгаа ийм төрлийн үзэл баримтлалуудын нэг нь ёс суртахууны суурь үндсийн онол юм [15, 16]. Ёс суртахууныг энд үйлдлийн зөн буюу бурууг үнэлэх үнэлгээний арга, шалгуурын тогтолцоо гэж авч үзсэн байдаг. Энэ онолыг үндэслэгчид болох Ж. Хайдт, Ж. Грэхем нар, тэдний хамт олны бүтээлүүдэд онолын задлан шинжлэл, эмпирик судалгааны үндсэн дээр ёс суртахууны хор уршиг/анхаарал халамж, шударга байдал/харилцан холбоотой байдал, хамт олонч байдал/үнэнч байдал, засаглал/хүндэтгэл, цэвэрч байдал/нандин чанар гэсэн хэд хэдэн үндэс суурийг онцлон үзээд ёс суртахууны хүрээг эрэмбэлж болно гэдгийг харуулжээ [14]. Уг зарчмыг үндэслэгчид энэ жагсаалтыг төгс гэж үздэггүй, учир нь ёс суртахууны суурь үндсийг сонгоход ашигласан шалгуурууд нь уг асуудлыг эцэслэн шийдвэрлэхэд хангалтгүй. Жагсаалтад ёс суртахууны суурь үндсийг шинээр оруулахад дараах шалгууруудыг хангасан байвал зохино. хувьслын үүднээс дасан зохицох илүү чадвар, төрөлхийн суурь шинжүүд ба сэтгэлийн хөдөлгөөний (зөн билгийн) үнэлгээ, нийтлэг тархсан байдал, соёлын цогц байдал [14].

Ёс суртахууны урьдчилсан нөхцлүүд нь хувьсал хөгжлийн үйл явцад бүрэлддэг хэдий ч төрөлхийн суурь үндэс, ёс суртахууны суурь үндэс бүрийн дасан зохицохуйн давуу талтай байхыг шаарддаг гэж үзэх бүрэн үндэслэлтэй нь харагдаж байгаа юм. Онолыг үндэслэгчид хүний ёс суртахууны зан байдлын хувьслын

болон соёлын тайлбаруудыг нэгтгэхийг тэмүүлж байгаагаа илэрхийлсэн байдаг, учир нь хүнд байгалаас заяасан төрөлхийн суурь түүний ёс суртахууны ухамсрын хөгжилд нөлөөлдгийг хүлээн зөвшөөрөх нь зарчмын хувьд зүйн хэрэг юм. Амьтан дээр сүүлийн жилүүдэд хийсэн судалгаануудад тэдний ёс суртахууны хувьслын үндсийг илтгэх нийгмийн зан төлвийн талаарх олон тооны баримт нотолгоо хуримтлагдсан байдгийг тэмдэглэх нь зүйтэй бөгөөд эдгээрийг авч хэлэлцэх нь манай өгүүллийн сэдвийн хүрээнээс хальсан асуудал болж байгаа юм (Жишээ нь. [2] -ыг үзнэ үү).

Зөн билгийн хандлагын шалгуур гэдэг нь үйлдэл буюу үзэгдлийг ёс суртахууны сууриар үнэлэхдээ анхдагч зөн билгийн үнэлгээг хоёрдогч ёс суртахууны оюун бодомжоос илүүд үзэхийг хэлж байгаа юм. Ухамсарлагдсан үйл явцын голлох үүргийг үгүйсгэсэн, гол анхаарлаа ёс суртахууныг зохицуулах зөн билгийн болон сэтгэлийн хөдөлгөөний механизм тал руу хандуулсан зөн билгийн хандлага нь уг онолыг ёс суртахуунд хандах рационалист (оюун ухааныг эх сурвалжаа болгох) арга барилаас ялгаж өгөх чухал ялгааны нэг болж байна. Орчин үед ёс суртахууны үнэлгээг зөн билгийн түвшинд, шийдвэр гаргасны дараа түүнийгээ үндэслэлтэй болгох зорилгоор оюун ухааны оролцоогүйгээр хийдэг болохыг нотлох хангалттай хэмжээний судалгааны баримт хуримтлагджээ [8]. Энд ёс суртахууны хоёрдогч оюун бодомж нь өгсөн үнэлгээ ба бусдад зориулж гаргасан шийдвэрийн үндэслэлтэй байдалтай холбогдох нийгмийн үүрэг гүйцэтгэдэг. Ёс суртахууны зохицуулалтын хүрээнд анхдагч зөн билгийн ба хоёрдогч ухамсарлагдсан түвшинг ангилсан байдал нь сэтгэцийн дээд, доод үйл ажиллагааны тухай Л.С.Выготскийн үзэлтэй холбоотой байдаг [1], гэхдээ Ж.Хайдтын үзэл баримтлалд хоёрдогч үйл явц нь анхдагч үйл явцаа захирдаг тухай дурдаагүй байдаг.

Ёс суртахууны асуудлыг шийдвэрлэхэд гаргадаг зөн билгийн үнэлгээ нь ёс суртахууныг зохицуулах сэтгэлийн хөдөлгөөний үндэстэй нягт холбоотой. Манай сэдвийн хүрээнд жигшил эзвүүрхэл гэсэн сэтгэлийн хөдөлгөөн нэлээд чухал байр эзэлж байгаа юм. Хувьслын явцад бүрэлдсэн жигшил, эзвүүцлийн дасан зохицохуйн чиг үүрэг нь хооллох (хүнсний) зан үйлийн зохицуулалттай холбоотой ч орчин үеийн

хүнд энэ сэтгэлийн хөдөлгөөн нь нийгмийг шүүн хэлэлцэх, жигших явцад илэрдэг. Янз бүрийн соёлд бие бялдрын жигшил, зэвүүцэл төрүүлсэн нөхцөл байдал, эсвэл ёс суртахууны буруушаал дагуулсан нийгмийн нөхцөл байдлуудтай (жишээлэхэд итгэл алдах буюу урвах, бялдууч байдал гаргах) тааралдахдаа нүүрний хөдөлгөөний ижилхэн илэрхийлэл үзүүлдэг талаар нотолсон баримтууд байдаг. Жигшил зэвүүрхэл ба ёс суртахууны зохицуулалтын хооронд орших холбоог туршилт судалгааны үр дүнгүүд харуулдаг бөгөөд туршилт явуулагчийн хэлээд байгаа жигшил зэвүүрхлийн мэдрэмж нь ёс суртахууны үнэлгээн дэх янз бүрийн нөхцөл байдлыг нэлээд буруутгах, шүүн тунгаах тал руу хандуулсан байдаг [5]. Ёс суртахууныг шүүн тунгаах нотолгоонуудын нэг болсон ямар нэг үйлдлийг жигшин зэвүүрхэх байдлыг дурдах үзэгдэлтэй хувийн болон нийгмийн амьдралдаа бид байнга тааралдаж байдаг билээ. Жигшил зэвүүрхэл чухал үүрэгтэй хэдий ч ёс суртахууны зохицуулалтын сэтгэлийн хөдөлгөөний хүчин зүйлүүд үүгээр дуусдаггүйг тооцож үзэх шаардлагатай, учир нь үүнээс гадна маш олон тооны сөрөг (уур хилэн, жигшил, гэм буруу, ичгүүр) болон зерэг (сэтгэл санаагаа хуваалцах) сэтгэлийн хөдөлгөөний хүчин зүйлүүд байдаг билээ [6, 9].

Ёс суртахууны үндэс суурийг сонгох чухал шалгуурын нэг нь нийтлэг тархмал байдал ба соёлын цогц байдал билээ, гэхдээ цогц байдал гэдэгт анхаарлаа хандуулж байгаа ч энэ үзэл баримтлалд соёлын хүчин зүйлүүдийг үл ойшоож байгаа хэрэг огт биш. Ажиглагдаж буй ялгааны цаана ёс суртахууны суурийн тогтсон нэгдэл оршиж байгааг гүнзгий түвшинд харж болох ч ёс суртахуун янз бүрийн хүмүүсийн хүрээлэлд янз бүрийн хэлбэрээр илрэхдээ тэдний соёлыг тодорхойлдогт ихээхэн анхаарал хандуулсан болно.

Ёс суртахууны үндэс суурь цогц утгатай хэдий ч энэ ёс суртахууны суурийн харьцангуй утга нь янз бүрийн хүмүүс болон янз бүрийн нийгмийн бүлгийн хувьд ялгаатай байна. Тухайлбал, АНУ-д хийсэн судалгаанаас харахад улс төрийн либераль (ардчилсан) итгэл үнэмшилтэй хүмүүс анхаарал халамж, шударга байдал зэрэг ёс суртахууны суурь үндсүүдэд ихээхэн ач холбогдол өгч байгаа бол бусад гурван ёс

суртахууны суурь үндсүүд бага ач холбогдолтой байжээ. Улс төрийн консерватив үзэлтэй хүмүүс ёс суртахууны бүх таван үндэс суурьт адилхан өндөр ач холбогдол өгсөн байна. Барууны соёл иргэншилд багтах улс орнуудын доторх (АНУ, Канад, Баруун Европын орнууд) ёс суртахууны суурь үндсүүдийг дорнын уламжлалт соёлтой улсуудтай (өмнөд болон зүүн Азийн улсууд), түүнчлэн янз бүрийн нийгмийн анги давхаргын төлөөлөгчдийг хооронд нь харьцуулж үзэхэд үүнтэй ижил төстэй онцлог шинжүүд илэрсэн байна. Ийм төрлийн янз бүрийн мэдээ баримтуудыг нэгтгэн дүгнэсний үндсэн дээр анхаарал халамж, шударга байдал гэсэн ёс суртахууны хоёр суурь үндэс дээр гол анхаарлаа хандуулдаг орчин үеийн либерал хандлагатай хүмүүсийн хүрээллийн ёс суртахууны энгийн, ядмаг бүтцээс эрс ялгарах уламжлалт, консерватив ёс суртахууны итгэл үнэмшил нь илүү цогц шинж чанартай гэсэн дүгнэлтийг уг онолыг зохиогчид гаргажээ [13].

Янз бүрийн угсаатны болон нийгмийн бүлгүүдэд түгээмэл байдаг ёс суртахууны янз бүрийн суурь үндсүүдэд ялгаатай ач холбогдол өгдөг байдал нь янз бүрийн ёс суртахууны үнэлгээтэй олон утгат нөхцөл байдалтай тулгарсан үедээ үндсэн суурь утгаа олж авдаг байж болох талтай. Орчин үеийн нийгмийн амьдралын иймэрхүү зөрчлийн тод жишээ бол гомосекс харилцааг янз бүрээр үнэлэх явдал юм. Либераль, хувийн ёс суртахууны үндэс суурь зонхилсон тохиолдолд эдгээрийг бүрэн хүлээн зөвшөөрч болох зүйл (ийм харилцаанд оролцогч нь хэнд ч хор уршиг тарьдаггүй бөгөөд бие биендээ ашиг тустай) гэж авч үзэж болох юм. Гэтэл консерватив, уламжлалт үндэс суурь дээр тулгуурласан бол дээрх харилцаа ёс суртахууны шийтгэл буруушаал (нэр хүнд бүхий шашны хэм хэмжээнд нийцэхгүй, эсвэл хүрээлэн буй хүмүүсийн шигшил зэвүүрхэл төрүүлсэн, ёс зүйн цэвэр ариун байдлын зарчим зөрчсөн гэж үзсэний үндсэн дээр) хүртдэг. Ийнхүү ёс суртахууны суурь үндсийн хамаарлыг тооцож үзэх нь улс төрийн урьтал болгож буй онцлог зүйл, нийгмийн маргаантай асуудалд хандах хандлага, түүнчлэн бусад соёл ба нийгмийн ялгааг тайлбарлахад тусалж болох юм.

Ёс суртахууны суурь үндсийг оношлох зорилгоор Ж.Грэхем мэргэжил нэгт нөхдийн

хамт ёс суртахууны суурь үндэст тохирсон асуулга (Moral Foundations Questionnaire, MFQ) боловсруулжээ [13]. Олон тооны судалгаа явуулсаны үр дүнд арга зүйн шкалын найдвартай байдлын дундаж түвшинг тогтоосон ба арга зүйг бүрдүүлж байгаа онолын үндэс нь хүчин зүйлийн бүтэцтэй муугүй нийцэж байгааг гарган харуулжээ. Үүний хажуугаар найдвартай байдлын коэффициентийн утга өндөр биш (тэдний зарим нь 0,7-гоос бага) байгааг тооцож үзсэний үндсэн дээр бид уг арга зүйн сэтгэц - хэмжил зүйн тодорхойлолт шинжлэх ухааны шаардлагыг хангаж байгаа боловч үүнийг цээшид боловсронгуй болгох ажил шаардлагатай байна гэсэн дүгнэлтийг хийж болох юм. Энэ асуулга олон хэлэнд орчуулагдсан (нутагшуулах үйл явц ихэнх хувилбарт хангалтгүй ч) ба янз бүрийн угсаатны, нийгмийн болон насны бүлгүүдэд туршигдан нэвтэрсэн. Бид уг арга зүйг 12-14 настай өсвөр насны (Америк, Германы) хүүхдүүдэд ашигласан цорын ганц жишээг олж илрүүлсэн юм [11]. Энэ судалгааны үр дүн нь уг түүвэрт ашигласан арга зүйн найдварт байдлыг хүлээн зөвшөөрч болохыг гэрчлэн үүнийг өсвөр насны хүүхдүүдтэй ажиллахад ашиглах боломжтойг нотолж байна.

Л.Кольбергийн үзэл баримтлал ёсоор өсвөр насанд конвенциональ түвшний хүрээнд хөгжил дуусч, постконвенциональ түвшинд шилжих боломж гарч ирдэг байна. Хэвийн хөгжиж байгаа ихэнх өсвөр насныхан конвенциональ түвшинд хүрдэг, учир нь тэдгээрийн ёс суртахууны төсөөлөл болон хэм хэмжээний агуулга нийгмийнхээ шаардлагыг бүрэн тусгаж байхад хангалттай байх ёстой. Барууны болон дорны соёлд хамаарах улс орнуудад амьдардаг насанд хүрсэн хүмүүс ёс суртахууны суурь үндэстээ урьдчилан хэлж болох тодорхой ялгааг дурдаж чаддаг хэдий ч өсвөр насныхны хувьд ийм ялгаа байдгийг дурдсан баримт хангалтгүй байдаг [13]. Судалгаанд хамрагдсан улсуудын соёлын онцлогийг тооцож үзсэний үндсэн дээр дараах таамаглалыг дэвшүүлсэн болно. Орос улсын бүсэд ойр орших нутагт (Алтайн Бүгд найрамдах улсад) амьдардаг өсвөр насны хүүхдүүд болон германы өсвөр насны хүүхдүүдийг бодвол монголын өсвөр насны хүүхдүүд илүү уламжлалт, консерватив ёс

суртахууны үндэс суурийг баримталдаг байна.

Судалгааны түүвэр ба арга

Судалгааны түүвэр. Судалгаанд 12-16 настай 1013 өсвөр насны хүүхэд, тухайлбал, Монгол улсын Ховд, Баян-Өлгий аймгуудад амьдардаг 446 (44%), ОХУ-ын Алтайн Бүгд найрамдах улсын Горно-алтайск хот, Кош-Агач сууринд амьдардаг 450 (44%), Баруун Германы Хойд Рейн-Вестфалий нутгийн хотуудад оршин суудаг 117 герман өсвөр насны хүүхдүүд (12%) хамрагдав. Бүх түүврүүдэд хамрагдсан хүүхдүүдийн эрэгтэй болон эмэгтэй хүйсийн харьцаа ойролцоогоор тэнцүү байв. Янз бүрийн түүврүүд дэх эрэгтэй хүүхдүүдийн эзлэх хувь 40%-аас 52% хүртэл хэмжээнд хэлбэлзэж байв.

Ховд аймагт амьдардаг өсвөр насны хүүхдүүдийн дотор монгол угсааны ястнууд зонхилж байсан бол Баян-Өлгийн хүүхдүүд дотор казахууд зонхилж байв. Тэдний хооронд соёл болон шашны үлэмж ялгаа бий: ихэнх монголчууд буддын шашинд хамаарагддаг бол (ойролцоогоор хүн амын 53%) тэдний тодорхой хэсэг шашингүйн үзэл баримталдаг, тэгвэл Баян-Өлгий аймагт амьдардаг хүүхдүүдийн ихэнх нь суннитийн ислам шашныг шүтдэг байна. Ёс суртахууны суурь үндэст ч шашны болон соёлын ялгаа илэрч болох талтай, учир нь бид судалгаандаа амьдарч буй улсыг нь харгалзаж үзсэн төдийгүй, өсвөр насны хүүхдүүдийн үндэсний онцлогийг тусган харуулсан оршин суугаа газрыг харгалзаж үзсэн болно. Судалгаанд хамрагдсан орос өсвөр насны хүүхдүүдийн дотор монголтой хөрш Оросын бүсийн нутаг дэвсгэрт амьдардаг үндэсний цөөнхийн төлөөлөл (алтайчууд, казахууд) зонхилж байв, тодруулбал: Горно-Алтайск хотод дийлэнхдээ алтайчууд амьдарч байхад Кош-Агач сууринд голдуу казахууд амьдардаг. Эдгээр түүврүүд дээр үндэслэн гаргаж байгаа дүгнэлтүүд нь Оросын бүх өсвөр насныхныг ерөнхийд нь хамарсан дүгнэлт биш боловч Алтайн Бүгд найрамдах улсын хувьд нэлээд тод томруун харагдах дүгнэлт болж байгаа юм.

Ёс суртахууны суурь үндсийг оношлохын тулд бид MFQ (moral foundations questionnaire) буюу ёс суртахууны суурь үндсийн арга зүйг зохиогчдын интернэт сайт

дээр байрлуулсан ёс суртахууны суурь үндсийн асуулгын орос хэл болон герман хэлэн дээрх хувилбар, түүнчлэн манай судалгаанд зориулан англи хэл болон орос хэл дээрх хувилбарын үндсэн дээр өндөр мэргэшсэн орчуулагч орчуулж бэлдсэн монгол хэл дээрх хувилбарыг тус тус ашигласан болно. Арга зүй нь хоёр хэсэг бүхий: анхаарал халамж, шударга байдал, бүлэгтээ үнэнч байх байдал, хүндэтгэл ба цэвэрч байдал гэсэн анхдагч таван шкалтай 32 даалгавраас бүрддэг (тэдгээрээс хоёр нь хариултын найдвартай байдлыг үнэлэхэд ашиглагдсан болно).

Нэгдүгээр хэсэгт туршигдагчид үйл явдал буюу үйлдлийн ёс суртахууны үнэлгээг релевант (зохист) чанарын үүднээс 15 зүйлээр үнэлсэн юм. Тухайлбал, зааварт нийцүүлэн: "Аль нь зөв эсвэл буруу байгааг шийдвэрлэхэд дараах аргэцүүлүүд ямар утга агуулдаг вэ?" гэсэн асуулдад туршигдагчид "Хэн нэгэн хүн ямар нэг үйлдлээс болж сэтгэл санааны шаналалд орж байсан болов уу?" (анхаарал халамжийн шкал) эсвэл "Хэн нэгэн хүн өөрийн үйлдлээрээ эх орондоо хайртай гэдгээ харуулж чадсан уу?" (үнэнч байдлын шкал) гэх мэт нотлох үнэлгээ өгөх ёстой. Арга зүйн хоёрдугаар хэсэгт туршигдагчид аливаа нэг ёс суртахууны үнэлэмжийг агуулсан баталгаа нотолгоогоор өөрийнхөө зөвшилцлөө үнэлнэ, жишээлэхэд, "Засаглал, нэр хүндийг эрхэмлэх нь бүх хүүхдийн суралцвал зохих зүйл мөн" (хүндэтгэх шкал), "Хүмүүс хэн нэгэн хүнд хохирол учруулахгүй байсан ч ямар нэг жигшүүрт үйлдэл хийж болохгүй" (цэвэр ариун байдлын шкал) гэх мэт.

Анхдагч шкалын үзүүлэлтүүдийн зэрэгцээгээр төгс байдлыг харуулах (проггессивизмын) коэффициент гэсэн ерөнхий үзүүлэлтийг тооцон гаргаж болох юм (энэ арга зүйг зохиогчид үзэхдээ, проггессивизм гэсэн нэр томъёог энд хийсвэр утгаар авсан бөгөөд ямар ч тохиолдолд үнэлгээний утгаар ойлгож болохгүй гэжээ). Үүнийг тооцоолохдоо эхний хоёр шкалын дундаж утгын нийлбэрээс (анхаарал халамж, шударга байдал) үлдсэн гурван шкалын дундаж утгыг (үнэнч байдал, хүндэтгэл, цэвэр ариун байдал) хасах замаар гаргана. Түүний хэмжигдэхүүн нь барууны хэв шинжтэй тусгаар улсуудад түгээмэл ёс суртахууны суурь үндсүүд ба хамтын нийгэмлэгүүдэд ихэнхдээ түгээмэл байдаг уламжлалт,

консерватив ёс суртахууны суурь үндсийн хамаарлыг тусгасан байдаг. Коэффициент нь -5-аас +5 хүртэл утга авч болно (сөрөг утга нь уламжлалт үндэс суурь давамгайлж байгааг гэрчилнэ, тэгвэл эерэг утга нь ёс суртахууны хувийн үндэс суурь зонхилж байгааг нотолно). Оношилгооны үр дүнгийн төсөн анализийг Statistica 10 программ дээр хийнэ.

Үр дүн ба тэдгээрийг хэлэлцсэн байдал

Гарсан үр дүнгийн үнэн бодит байдлыг үнэлэх зорилгоор статистикийн боловсруулалтын явцад арга зүйн бүхий хувилбар дахь шкал бүр дээр нотлох зөвшилцлийн найдвартай байдлыг үзүүлэлтийг (Кронбахын альфа-г) тооцож гаргасан болно (хүснэгт 1-ийг үзнэ үү). Коэффициентийн доод утга нь 0,70-аас хэтрэхгүй байгаа нь шкалуудын найдвартай байдлын үзүүлэлт харьцангуй өндөр бүр болохыг гэрчлэн харуулж байна. Энэ бүрийн түүврүүдэд коэффициентийн хэмжигдэхүүнүүд мэдэгдэхүйц ялгаатай байна: монголын өсвөр насны хүүхдүүдийн түүвэрт хамгийн өндөр үзүүлэлт гарсан бол орос, герман хүүхдүүдийн түүвэрт шкалын найдвартай байдал мэдэгдэхүйц доогуур үзүүлэлттэй гарсан болно.

Шкал бүр дээр найдварт байдлыг харуулсан үр дүн хангалтгүй байгаа нь дараах хэд хэдэв шалтгааны үр дагавар байж болох талтай. Нэгдүгээрт, хоёр (орос болон герман) түүвэрт ёс суртахууны суурь үндсийг судлах бүлгийн албан ёсны сайтаас авсан арга зүйн хувилбаруудыг авч ашигласан хэдий ч энэ асуудлаар гарсан нийтлэл байхгүй учраас эдгээр хувилбаруудад олон соёлын тэнцвэрт байдлыг хангах итгэл үнэмшил байхгүй байна. Хоёрдугаарт, найдварт байдал өндөр биш байгаа нь өсвөр насны хүүхдүүд даалгавраа настай нь холбоотой бэрхшээлээс шалтгаалан ойлгоогүй, тэдгээрийн ёс суртахууны итгэл үнэмшил сайн бүрэлдэж тогтоогүйтэй холбоотой байж болно. Гуравдугаарт, оросын түүвэрт судалгааг алтай болон казах үндэсний өсвөр насны хүүхдүүдийн дунд явуулсан, тэгвэл герман түүврийн багагүй хэсгийг цагаач гэр бүлээс гаралтай өсвөр насны хүүхдүүд бүрдүүлж байсан байдлыг тооцож үзэх шаардлагатай. Магадгүй, тест авсан эдгээр бүлгүүдийн хэлний (орос болон герман) мэдлэг нь тэдэнд санал болгосон даалгавруудыг адилхан түвшинд ойлгоход

хангалтгүй байсан байж болно. Үүний хажуугаар үндсэн эх хувилбарын зарим шкалуудын найдвартай байдлын үзүүлэлтүүд мөн л өндөр биш байсныг онцлох хэрэгтэй (энэ нь янз бүрийн шкалуудын хувьд 0,65-0,84 гэсэн хязгаарын хүрээнд оршиж байна [13]). Ийнхүү зарим шкалуудын найдвартай

байдлын үзүүлэлт доогуур байгаа байдлыг анхааралдаа авч, үүнийг задлан шинжилсэний үндсэн дээр гарсан дүгнэлтэд болгоомжтой хандах нь зүйтэй юм.

Хүснэгт 1 Янз бүрийн түүвэрүүд дэх "Ёс суртахууны суурь үндсийн асуулга"-ын шкалын статистик тооцоолол ба найдварт байдлын үзүүлэлт

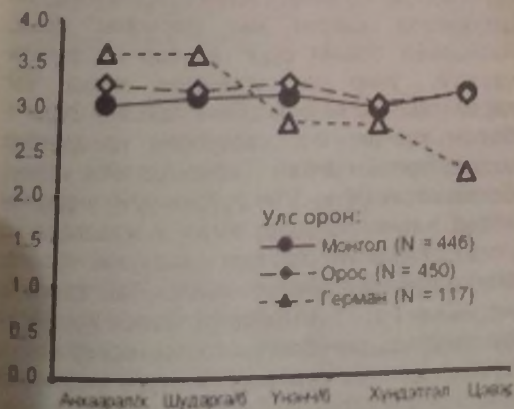
Шкал	Монгол түүвэр (N = 446)			Орос түүвэр (N = 450)			Герман түүвэр (N = 117)		
	Альфа	Дундаж	Хазайлт	Альфа	Дундаж	Хазайлт	Альфа	Дундаж	Хазайлт
Анхаарал халамж	0,66	3,02	1,03	0,58	3,25	0,89	0,52	3,61	0,83
Шударга байдал	0,63	3,10	0,97	0,51	3,18	0,83	0,64	3,60	0,89
Үнэнч байдал	0,59	3,12	0,92	0,44	3,27	0,80	0,46	2,81	0,79
Хүндэтгэл	0,54	2,96	0,93	0,46	3,01	0,86	0,49	2,77	0,78
Цэвэр ариун байдал	0,57	3,14	0,96	0,56	3,12	0,91	0,45	2,23	0,90

Тайлбар: шкалын ерөнхий үзүүлэлтүүдийг шкалд өгөгдсөн бүх даалгаврын дундаж үзүүлэлт гэж тооцож үзсэн бөгөөд тэдгээрийн боломжит утга нь 0 –ээс 5 –ын хооронд оршиж байна.

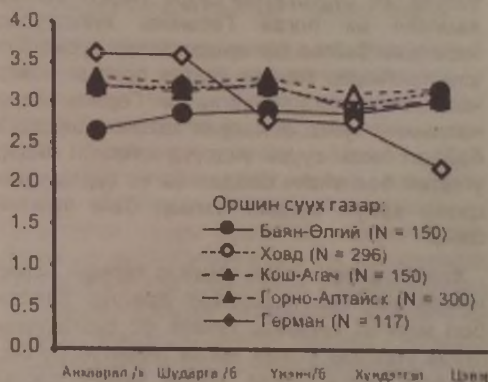
Янз бүрийн улс орон болон хүн ам оршин суудаг газруудын өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурь үндсийг харьцуулахын тулд MFQ арга зүйн шкалуудаар дундаж үзүүлэлтүүдийг тооцсон ба үүнийг зураг 1-д харуулав.

Зураг 1. Монгол, герман, орос өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурь үндсийн шкалуудын дундаж утга

а) улс орноор нь

б) оршин суух газраар нь

Ёс суртахууны суурь үндсийн үнэлгээ болон төгс байдлыг харуулах коэффициентэд нөлөөлөх улс орон болон оршин суугаа газрын хүчин зүйлийн нөлөөний статистик задлан шинжлэлийг Краскел-Уоллисын параметрийн бус шалгуурын тусламжтайгаар бүлгүүдийн хооронд олонлогийн харьцуулалт хийх замаар гаргасан болно. Хүснэгт 2-т янз бүрийн улсын өсвөр насны хүүхдүүдийн хоорондын ялгааны утгын статистик дүн шинжилгээний үр дүнг харуулав.

MFQ аргын шкал	Шалгуурын утга N (2, N= 1013)	p-түвшин	Олонлогийн харьцуулалтын үр дүн		
			Монгол	Орос	Герман
Анхаарал халамж	35,30	p < 0,001	a	b	c
Шударга байдал	27,23	p < 0,001	a	a	b
Үнэнч байдал	27,73	p < 0,001	a	b	c
Хүндэтгэл	8,02	p < 0,05	ab	a	b
Цэвэр ариун байдал	76,71	p < 0,001	a	a	b
Төгс байдал	141,63	p < 0,001	a	a	b

Тайлбар: хүснэгтийн баруун хэсэгт тэмдэглэсэн латин үсгүүд нь нэг төрлийн бүлгүүдийг харуулж байгаа юм. Ижил үсгүүд нь нэг ерөнхий бүрдэлд хамаарахыг харуулж байхад ялгаатай үсгүүд нь түүвэр янз бүрийн бүрдлүүдэд хамаарахыг (өөрөөр хэлбэл үлэмж ялгаатайг) харуулна. ab тэмдэглэгээ нь түүвэр a бүрдлээс ч, b бүрдлээс ч үлэмж ялгарахгүй байгааг харуулж байгаа юм.

Зураг 1 ба хүснэгт 2-т харуулсан үр дүнгээс үзэхэд, ёс суртахууны суурь үндэст байгаа хамгийн их ялгаа Германы хүүхдүүдэд харагдаж байгаа ба хүндэтгэлээс бусад бүх үзүүлэлтээрээ монгол болон оросын өсвөр насныхнаас ялгарч байгаа юм. Герман өсвөр насныхны хувьд анхаарал халамж, шударга байдал гэсэн суурь үндсүүд хамгийн өндөр утгатай бол үнэнч байдал ба ёс суртахууны цэвэр ариун байдал нэлээд бага утгатай байв.

Хүндэтгэлийн утгын үнэлгээ герман өсвөр насныханд оросуудынхаас доогуур байсан бол монгол түүврээс тухайн ёс суртахууны суурь үндсээр үлэмж ялгаа гараагүй болно. Монгол болон Орос улсын өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурь үндсийг харьцуулж үзвэл оросын өсвөр насныханд анхаарал халамж, үнэнч байдлын үнэлгээ хамгийн өндөр боловч бусад суурь үндсүүдээр ялгаагүй байсныг цохон тэмдэглэж байна.

Ёс суртахууны суурь үндсийн дундаж утгыг харуулсан цогц зураглалд хийсэн дүн шинжилгээ нь: Германы өсвөр насны хүүхдүүд баруун европын либераль ёс суртахуунд түгээмэл байдаг эхний хоёр суурь үндэс зонхилсон, дараагийн гурван суурь үндэс мэдэгдэхүйц буурсан хэв шинжийг харуулж байна гэсэн дүгнэлт хийхэд хүргэж байна. Үүний зэрэгцээ Монгол болон Оросын өсвөр насныханд уламжлалт соёлд түгээмэл

байдаг ёс суртахууны таван суурь үндсийг утга тавуулаа бараг ойролцоо ижил тэгш утгатай байна. Эдгээр дүгнэлтүүд нь төгс байдлын коэффициентийн дундаж утгыг харьцуулан үзэхэд нотлогдож байна тухайлбал, уг коэффициентийн хэмжигдэхүүн монгол (-0,01) ба орос (0,08) түүврээс герман түүвэрт (1,01) харгалзах утгууддаа нэлээд илүү давамгай байна. Энэ ялгаа мэдэгдэхүйц хэмжээтэйг Коэны d коэффициентийн утга нотолж байгаа ба энэ нь герман болон монгол түүвэрт 1,57, герман болон орос түүвэрт 1,52 гэсэн утгатай байна. Коэны d коэффициент гэдэг нь нөлөөллийн хэмжээний үзүүлэлт бөгөөд ерөнхий стандарт хазайлтын нэгж дэх ялгааны дундаж хэмжигдэхүүнийг харуулдаг. d хэмжигдэхүүн нь 0,2 – 0,3 хүрээнд байвал сул нөлөөтэйг, ойролцоогоор 0,5 байвал жигд удаан, 0,8-аас дээш хязгааргүй байвал хүчтэй нөлөөтэйг (корреляциас ялгаатай нь d-гийн утга нь 1-ээс илүү байж болдог) харуулж байна гэж үздэг.

Монгол болон орос өсвөр насныхны үндэстний ялгааг тооцож үзэхийн тулд оршин суух газраар нь ижил төстэй байдлын задлан шинжилгээ хийсэн юм (германы өсвөр насныхныг оршин суух газраар нь ангилж үзээгүй, учир нь угсаатны хувьд нэг гарвалтай, тооны хувьд бага байсан). Зураг 1 болон хүснэгт 3-д харуулсан үр дүнгээс үзэхэд оросын алтай (Горно-Алтайск хотын) болон казах (Кош-Агач суурингийн) үндэстэн өсвөр насныхны дунд ямар ч мэдэгдэхүйц ялгаа гарахгүй байгааг харуулж байна. Монголын Ховд аймагт амьдарч байгаа өсвөр насныхан Горно-Алтайск хот болон Кош-Агач сууринд амьдарч байгаа оросын өсвөр насны хүүхдүүдээс ёс суртахууны суурь үндсээрээ бас л онц ялгарахгүй байгааг харуулж байна.

Тэгвэл дээрх бүлгүүдээс Германы өсвөр насныхан болон монголын Баян-Өлгийн казах

үндэстэн өсвөр насныхан хэд хэдэн шкалаар мэдэгдэхүйц ялгарч байна. Тухайлбал, Баян-Өлгийн өсвөр насныхан анхаарал халамж гэсэн шкалаар бусад бүлгүүдтэй

харьцуулахад мэдэгдэхүйц бага үнэлгээтэй байна. Үнэнч байдлын үнэлгээгээрээ ч оросын өсвөр насныхан болон Ховд аймгийн өсвөр насныхнаас нэлээд доогуур байна.

Хүснэгт 3. Краскел-Уоллисын шалгуурын тусламжтайгаар ёс суртахууны суурь үндсийг оршин суух газраар нь харьцуулсан судалгааны үр дүн

MFQ аргын шкал	Шалгуурын утга H (4, N= 1013)	p-түвшин	Олонлогийн харьцуулалтын үр дүн				
			Баян-Өлгий	Ховд	Кош-Агач	Горно-Алтайск	Герман
Анхаарал халамж	64,56	p < 0,001	a	b	bc	b	c
Шударга байдал	35,69	p < 0,001	a	a	a	a	b
Үнэнч байдал	39,1	p < 0,001	a	b	b	b	a
Хүндэтгэл	14,96	p < 0,01	a	a	ba	a	ca
Цэвэр/ариун байдал	80,05	p < 0,001	a	a	a	a	b
Төгс байдал	155,79	p < 0,001	a	b	b	b	c

Анхаарал халамж ба шударга байдал гэсэн эхний хоёр шкалаар бусад бүлгүүдээс харьцангуй өндөр үнэлгээг германы өсвөр насныхан харуулж байна. Үнэнч байдлын үнэлгээгээр Герман болон Баян-Өлгийн өсвөр насныхан бусад бүлгүүдийн үнэлгээнээс мэдэгдэхүйц ялгарах хамгийн бага дундаж утга авчээ. Хүндэтгэлийн шкалаар Германы өсвөр насныхан мөн л хамгийн бага үнэлгээ авсан байна. гэхдээ энэ шкалаар хамгийн өндөр дундаж үзүүлэлт авсан Кош-Агач суурингийн өсвөр насныхнаас ялгарах ялгаа нь статистикийн хувьд мэдэгдэхүйц ялгаа болж байгаа юм. Ялангуяа Германы өсвөр насныхан хамгийн сүүлчийн суурь үндэс болох ёс суртахууны цэвэр ариун байдлаараа бусад бүх бүлгүүдээс онцгой их ялгарч байгаа нь статистикийн хувьд мэдэгдэхүйц онцлог ялгаа болж байна, тэгвэл бусад бүлгүүд энэ шкалаар өөр хоорондоо ч ялгарахгүй байгаа юм.

Янз бүрийн түүврүүдэд хувийн болон уламжлалт ёс суртахууны суурь үндсүүдийг харьцуулан шинжлэх үүднээс төгс байдлын дундаж коэффициентийг дараах байдлаар тооцож үзлээ (хэмжигдэхүүний буурах дарааллаар): Германы өсвөр насныхан 1,01; Горно-Алтайск хотын өсвөр насныхан 0,09; Ховд аймгийн өсвөр насныхан 0,08; Кош-Агач суурингийн өсвөр насныхан 0,06 үнэлгээтэй байна, харин Баян-Өлгийн өсвөр насныханд энэ үнэлгээ – 0,19 байв. Энэ үзүүлэлтээр хийсэн олон тооны харьцуулалтын үр дүнгүүд нь бусад бүлгүүдээсээ статистикийн хувьд Германы өсвөр насныхан (их тал руугаа)

болон Баян-Өлгийн өсвөр насныхан (бага тал руугаа) мэдэгдэхүйц ялгарч байгааг харуулж байна. Козны d коэффициентийн нөлөөллийн хэмжээ дээрх захын хоёр бүлгийн хувьд 1,72 байгаа нь өөр хоорондоо мэдэгдэхүйц хэмжээгээр ялгарч байгааг гэрчилж байна.

Ийнхүү гарсан үр дүнгүүд нь Баян-Өлгий аймгийн казах өсвөр насныхан уламжлалт ёс суртахууны суурь үндэс хамгийн ихтэй болохыг нотолж байна. Ховд аймгийн монгол өсвөр насныхан болон Алтайн Бүгд Найрамдах улсын орос өсвөр насныхан нэлээд ойролцоо, уламжлалт шинжтэй ёс суртахууны суурь үндэстэй, гэхдээ Баян-Өлгийн өсвөр насныхан шиг хэт консерватив биш байгааг харуулж байна. Германы өсвөр насныханд бидний таамаглаж байсанчлан баруун европын соёлд нэлээд түгээмэл байдаг хувийн ёс суртахууны суурь үндэс илт зонхилж байв. Бидний дэвшүүлсэн таамаглал бүхэлдээ батлагдсан бөгөөд хамгийн их уламжлалт болон консерватив ёс суртахууны суурь үндэс Монголын өсвөр насныханд давамгайлж байна гэж хэлж болох бөгөөд энд казах үндэстэн монголын өсвөр насныханд хамаарч байгааг дурдах нь зүйтэй юм.

Монгол улсын нутаг дэвсгэрийн янз бүрийн хэсэгт амьдарч байгаа монгол болон казах үндэстний өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны хүрээний онцлог тодорхой ижил төстэй шинжтэй ч тэдгээрийн хооронд хангалттай мэдэгдэхүйц ялгаа байна гэсэн дүгнэлт нь монголын өсвөр насны хүүхдүүдийн үнэт зүйлсийн хүрээнд хийсэн

бусад судалгааны үр дүнгүүдтэй сайн нийцэж байна [3].

Монгол, орос, герман өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурь үндсийг харьцуулсан шинжилгээ нь дараах үр дүнг харуулж байна: Монголын өсвөр насны хүүхдүүд уламжлалт ёс суртахууны суурь үндэс илүүтэй бол германы өсвөр насны хүүхдүүдэд орчин үеийн баруун европын соёлд хэвшмэл хувийн ёс суртахууны суурь үндэс зонхилж байна. Алтайн Бүгд найрамдах улсад амьдардаг оросын өсвөр насны хүүхдүүд өөрсдийн ёс суртахууны суурь үндсээрээ Монголын өсвөр насныхантай нэлээд ойролцоо байсан нь сонирхол татсан зүйл байв. Энд алтай болон казах үндэстэй оросын өсвөр насныхны дунд ялгаа илрээгүй болно.

Өөр аймгуудад амьдардаг, өөр өөр угсаатны бүлэгт хамаардаг (монгол ба казах) монголын өсвөр насны хүүхдүүдийн ёс суртахууны суурь үндсүүд бүхэлдээ нэлээд төстэй ч тэдгээрийн хооронд нэлээд ялгаа байгаа нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал, казах өсвөр насныхан бүлэгтээ үнэнч байх үзүүлэлтийн утгыг хамгийн өндөр үнэлж байсан бол хүрээлэн буй хүмүүстээ анхаарал халамж тавих үзүүлэлтийг хамгийн бага үнэлсэн байна. Казах үндэстэн өсвөр насныхны (Баян-Өлгий аймагт амьдардаг) хувьд монгол үндэстэн өсвөр насныхнаас (Ховд аймагт амьдардаг) илүү уламжлалт ёс суртахууны суурь үндэс давамгайлж байна. Энэ байдлыг тухайн угсаатны бүлгүүдийн хооронд шашны болон соёлын ялгаа оршиж байгаагаар таамаглан тайлбарлаж болох юм. Энэ бүхэн нь ёс суртахууны суурь үндсийн соёлоор нөхцөлдөн гарах ялгаа өсвөр насанд аль хэдийнэ тодорхой илэрч байдгийг харуулах боломж олгож байна.

Ном зүй

- Виготский Л.С. История развития высших психических функций // Собрание сочинений в 6 т. Т. 3. Проблемы развития психики. 1983. С. 5-328.
- де Вааль Ф. Истоки морали: В поисках человеческого у приматов. М.: Альпина нон-фикшн, 2014. 376 с.

Bespalov A.M., Nikitina I.V., Vlasov M.S., Prudnikova M.M., Odonchirneg T., Nyamdorj A. Youth Value Orientation: A Field Study in Western Mongolia // *Central Asian Journal of Basic and Applied Research*. 2014, (2), p. 30-47.

Cohen J. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 590 p.

Disgust as Embodied Moral Judgment / S. Schnall, J. Haidt, G.L. Clore, A.H. Jordan // *Personality & social psychology bulletin*, 2008, vol. 34(8). P. 1086-1109. doi:10.1177/0146167208317771.

Eisenberg N. Emotion, regulation, and moral development // *Annual review of psychology*. 2000, vol. 51(1). P. 865-897. doi: 10.1146/annurev.psych.51.1.865

Gilligan C. In a different voice: Women's conceptions of self and of morality // *Harvard educational review*. 1977, vol. 47(4). P. 481-517. doi: 10.1177/0017763/haer.47.4.g6167429416hg510

Haidt J. The emotional dog and its rational tail: a social intuitionist approach to moral judgment. // *Psychological review*. 2001, vol. 108(4). P. 814-834. doi: 10.1037/0033-295X.108.4.814

Hutcherson C.A., Gross J.J. The moral emotions: A social-functional account of anger, disgust, and contempt // *Journal of personality and social psychology*. 2011, vol. 100(4). P. 719-737. doi: 10.1037/a0022402

Jaffee S., Hyde J.S. Gender differences in moral orientation: A meta-analysis // *Psychological Bulletin*. 2000, vol. 126(5). P. 703-726. doi: 10.1037/0033-2909.126.5.703

Joeckel S., Bowman N.D., Degravel L. The Influence of Adolescents' Moral Salience of Actions and Entertainment Experience on Interactive // *Journal of Children and Media*. 2013, vol. 7. P. 480-506. doi: 10.1080/17482798.2013.781513

Kohlberg L. The philosophy of moral development: moral stages and the idea of justice (Essays on Moral Development, Vol. 1). Harper & Row, 1981. 441 p.

Mapping the moral domain / J. Graham, B.A. Nosek, J. Haidt, R. Iyer, S. Koleva, P.H. Ditto // Journal of personality and social psychology. 2011, vol. 101(2). P. 366-385. doi: 10.1037/a0021847

Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism / J. Graham, J. Haidt, S. Koleva, M. Motyl, R. Iyer, S. Wojcik, P.H. Ditto // Advances in experimental social psychology. 2013, vol. 47. P. 55-130. doi: 10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4

Turiel E. The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 252 p.